

Науковий вал чи провал

Сергій Козьменко 24 лютого 2012.

Викладач вищого навчального закладу III–IV рівнів акредитації – це науково-педагогічний працівник, тобто працівник, який проводить наукову та педагогічну діяльність. Його кар'єра, як правило, передбачає подолання таких щаблів: викладач-стажист, асистент, старший викладач, доцент, професор.

Якщо до викладача-стажиста, асистента і старшого викладача основна вимога – наявність відповідної освіти, то до доцента і професора – відповідного наукового звання (доцент, професор), підтвердженого атестатом. Атестат доцента (його мають понад 37000 осіб) дає можливість отримувати доплату до 25% до посадового окладу, атестат професора (10500 осіб) – до 33% (див. тут).

Необхідна умова отримання звання доцента – наявність ученого ступеня кандидата наук (для професора – ступеня доктора наук). Кандидати наук (їх в Україні 84000), котрі працюють у вузах (таких 60000), можуть отримувати доплату до окладу до 15%, доктори наук (їх усього 14400, зокрема у вузах – 10000) – до 25% (див. тут).

Процедура атестації (отримання ступенів та звань) науково-педагогічних кадрів перебуває у віданні Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України (МОНМСУ). Вона передбачає обов'язковість написання здобувачем певної кількості наукових статей. Для того, наприклад, щоб представити дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата наук для захисту в спеціалізовану вчену раду (створюються МОНМСУ при вузах і наукових установах), потрібно мати як мінімум три статті, опубліковані у спеціалізованих (фахових) наукових журналах (відповідний статус їм надає МОНМСУ) і кілька тез доповідей. Коли йдеться про захист докторської дисертації, ці вимоги підвищуються до 20 статей, однієї монографії (без співавторів) та 10–20 тез доповідей.

Не обійтися без наукових публікацій і майбутнім доцентам та професорам. Щоб подати документи на присвоєння наукового звання доцента,

потрібно мати п'ять опублікованих після захисту дисертації статей, на професора – десять.

Здавалося б, завдання «набору» необхідної кількості статей надзвичайно складне й може розтягнутися на довгі роки. Але це не зовсім так. Є маса видань, готових публікувати матеріали результатів дисертаційних досліджень, особливо на платних умовах.

Щоб переконатися, погляньте на перелік спеціалізованих (фахових) журналів, затверджених ще ВАКом України. У ньому **1416 (!) видань**, у тому числі – 221(!) зареєстроване як видання економічного профілю.

Так кар'єрне зростання викладача стимулюється й мотивується державою: немає ступеню – не буде звання; немає ступеню і звання – не буде посади; немає відповідних посад, ступенів та звань – не буде більш-менш пристойної заробітної платні і пенсії.

Процес «оступеніння» всіляко підтримується й вузівськими адміністраціями. Ліцензування та акредитація спеціальностей і вузу в цілому, правила яких затверджує МОНМСУ, жорстко пов'язані з часткою викладачів, котрі мають учений ступінь і звання. Хочеш не хочеш, а потрібно боротися за «присудження» і «присвоєння».

Певним чином «стимулює» зазначені процеси й проект закону України «Про вищу освіту», внесений Кабінетом міністрів України (законопроект від 28.11.2011 року №9655). У ньому, наприклад, зафіксовано, що для класичного університету обов'язковою є наявність не менше 12 наукових спеціальностей у дисертаційних радах. А наявність рад передбачає наявність аспірантури, докторантури та захистів дисертацій, а отже – зростання кількості наукових публікацій!

Необхідність підготовки наукових публікацій регламентується всією системою організації роботи викладача. Передбачається, що трудовий рік викладача становить 1548 годин і складається з навчальної, методичної, наукової та організаційної діяльності. При цьому основні види робіт у межах означених напрямів визначає МОНМСУ (див. тут). Для навчальної діяльності, яка не має перевищувати 900 годин, регламентується і тривалість конкретних

видів робіт (наприклад, на проведення заліку в одній студентській групі дається дві години).

Наукова праця у вузах у середньому становить 10–20% від вказаних 1548 годин, а «вартість» її видів (у годинах) визначається самим вузом. Природно, при цьому вуз в «оцінюванні» інших видів робіт відштовхується від шкали навчальної роботи МОНМСУ. Наприклад, в Українській академії банківської справи НБУ (УАБС НБУ), де я працюю, підготовка та публікація статті в одному з провідних журналів країни (наприклад, Вісник НБУ) оцінюється 70 годинами за один друкований аркуш (40000 знаків), а тез доповіді конференції – п'ятьма годинами.

Є викладачі, для яких набрати 1548 годин – серйозна проблема, і такі, хто (переважно за рахунок «науки») видає «на-гора» до 4000, а то й 5000 годин. При цьому і ті, й інші все одно звітують за 1548 годин, щоб не порушити КЗПП. І одних, і інших у вузах приблизно по 10%, решта – ті, хто більш-менш спокійно впорюється з навантаженням, причому працюючи в одному вузі і ще в кількох – підробляючи.

Така система на українському родючому ґрунті не могла не привести до появи «кооперативів» з виробництва бакалаврів, магістрів, кандидатів і докторів. Відтак, маємо чудову статистику за кількістю опублікованих «наукових» праць, виконаних досліджень, проведених захистів тощо. І ось уже оголошується «полювання на відьом». І не тільки в нас. У Росії як досягнення подають зменшення кількості захищених кандидатських дисертацій у 2010 році, порівняно з 2006-м, на десять тисяч. Так би мовити, добрими намірами вимощено дорогу...

І що ж робити?

На мій погляд, проблему можна вирішити, зробивши **повністю відкритими публікації науково-педагогічних працівників**. У цьому аспекті не можна не відзначити роль такого проекту, як електронна бібліотека України (ElibUkr). На сьогодні до нього приєдналися близько 20 учасників, в основному – університети. У репозитарії (електронній базі даних відкритого доступу) Національного університету «Києво-Могилянська академія» – близько 1000

праць, Харківського національного університету ім. В.Каразіна 5000, Сумського державного університету 23000, Донецького національного технічного університету 3000, Української академії банківської справи НБУ 7000. При цьому УАДБ НБУ - один з небагатьох вузів, що розміщує у відкритому доступі дисертаційні (169), дипломні (169), курсові (151) та магістерські праці (109).

На жаль, більшість вузів поки що зазначений проект ігнорують.

Ще один бар'єр на шляху валу публікацій – це стимулювання публікації статей у реферованих міжнародних журналах, включених у бази даних Thomson Reuters або Scopus.

Звернімося до результатів оцінки цитування публікацій українських учених пошукової системи Web of Knowledge Thomson Reuters ISI 1900-present. На липень 2011 року найбільший індекс цитування серед академіків і членів-кореспондентів НАНУ був в Олега Кришталя – 36. У Юрія Ізотова цей індекс дорівнює 34, Юрія Глеби – 29, Марата Соскіна – 28, Валентина Матвєєва – 27, Ганни Єльської – 27. Ці вчені представляють відділення фізики і астрономії, механіки, біохімії, фізіології та молекулярної біології, загальної біології. У відділенні економіки розглянутий індекс (на рівні одиниці) мають лише академіки Микола Чумаченко та Сергій Пирожков.

За бажання з інформацією щодо наших позицій у наукометричній базі Scopus можна ознайомитися на сайті Національної бібліотеки України імені В.Вернадського. Тут певний інтерес становить рейтинг учених відповідно до індексу Хірша, який характеризує сумарне число посилань на праці вченого з урахуванням кількості цих праць. Він є альтернативою індексу цитування (імпакт-фактора).

Перший у рейтингу (індекс Хірша – 38) Іван Гут, який представлений у ньому як працівник Інституту молекулярної біології та генетики НАНУ. У нього 112 публікацій у Scopus і 6519 цитувань. До речі, інформації на сайті зазначеного інституту про цього вченого немає, а ось на сайті Інституту експериментальної патології, онкології та радіобіології ім. Р.Кавецького Іван Гут – член редакційної ради журналу «Експериментальна патологія», причому

як представник Великобританії. Та й у редакційній колегії журналу *Biorpolymers and cell* (Інститут молекулярної біології та генетики НАНУ) цей учений представляє Великобританію. Крім того, якщо Інтернет «каже правду», то Іван Гут – кандидат біологічних наук, тобто у формальній українській ієрархії вчених він не те що в академіки, а ще й у доктори не впис.

Далі в рейтингу Юрій Ізотов (24) – астрофізик, академік НАНУ, заввідділом Головної астрономічної обсерваторії НАНУ. За ним іде Валентин Файнерман (23), професор Донецького національного медичного університету ім. Максима Горького.

Не можна не помітити, що понад 80% вітчизняних учених, вказаних у рейтингу Scopus, працюють у системі НАН України й представляють такі наукові напрями, як біологія, генетика, фізика та металофізика, хімія, фізіологія, астрономія.

На жаль, серед ста учених, які найбільше цитуються в Scopus, немає жодного економіста.

Серед установ НАНУ найвищий індекс Хірша (56) має Інститут теоретичної фізики ім. М.Боголюбова (публікацій – 2182, цитувань – 19397), потім – Інститут фізики – 50 (публікацій – 2862, цитувань – 17867), далі – Інститут фізіології ім. О.Богомольця – 50 (публікацій – 2147, цитувань – 12777).

Серед вищих навчальних закладів лідером рейтингу Scopus є Київський національний університет ім. Тараса Шевченка – 51 (публікацій – 9009, цитувань – 25838), за ним – Харківський національний університет ім. В.Каразіна – 42 (публікацій – 5493, цитувань – 18142), потім – Львівський національний університет ім. Івана Франка – 34 (публікацій – 3806, цитувань – 12879). Для порівняння: у Білоруського державного університету індекс Хірша – 55, у Варшавського університету – 150, а в Московського державного університету – 157.

Природно, Scopus, як і будь-який рейтинг, має певні погрішності. Так, разом із кількома моїми колегами, викладачами УАБС НБУ, за останні три роки ми наберемо десятків три «скопусівських» публікацій, які б могли забезпечити

пристойне місце академії у вузівському рейтингу, але, на жаль, у ньому не відбиті.

І все ж маємо таку ситуацію: 11 вузів по 1000 і більше публікацій у Scopus, 6 – від 500 до 1000, 30 – від 100 до 500. Це дуже мало, й, отже, нам нічого представити світовій науковій спільноті.

Природно, для кожного викладача найбільш престижною є публікація в науковому журналі, котрий має імпаکت-фактор, що розраховується Thomson Reuters (публікується в Journal Citation Report). У 2010 році таких журналів було 16521. Що ж стосується українських журналів, то їх у зазначеному рейтингу – 18 (*табл. 1*).

Не можна не звернути увагу на тематику журналів, представлених у рейтингу. На жаль, серед них тільки один – економічного характеру, та й то з дуже низьким індексом (0,003), – це «Актуальні проблеми економіки». Зазначений журнал (ISSN 1993-6788) видається українською мовою, вважається «фаховим» в Україні й був зареєстрований для індексування Thomson Reuters у липні 2008 року. Засновник та видавець журналу – вищий навчальний заклад «Національна академія управління», а головний редактор і натхненник – професор Микола Єрмошенко.

Не можна не сказати кілька слів про «наші» журнали у Scopus. Ця база даних містить реферати і посилання на більш ніж 18000 наукових видань. У співпраці зі CWTS (Центр науково-технологічних досліджень при Лейденському університеті) та іспанським дослідним центром Scimago база даних Scopus пропонує свій рейтинг наукових журналів. Цей рейтинг дозволяє порівнювати журнали різної тематики і на основі показника SJR (Scimago Journal Rank) дає можливість оцінити престиж праць учених, спираючись на кількість цитат. Розрахунки зазначеного показника побудовані на алгоритмі Pagerank, що його Google використовує для ранжирування результатів пошуку.

Недавно Scimago Journal & Country Rank опублікував рейтинг 18854 журналів за підсумками 2011 року. Потрапили до нього й українські журнали (*табл. 2*).

Як бачимо, до рейтингу Scimago потрапив журнал, який уже згадується, «Актуальні проблеми економіки» (18505 позиція). Не дуже високий показник, але вже сам факт потрапляння в рейтинг – певний успіх.

А ось на 14917 позиції рейтингу ще один економічний журнал – «Інвестиційний менеджмент і фінансові інновації» (Investment Management and Financial Innovations). Крім Scopus, він увійшов у бази Journals Indexed in Econtit, Caball's Directories. Журнал видає англійською мовою компанія «Ділові перспективи» (м. Суми). У редакційній колегії працюють учені США, Німеччини, Австрії, Великобританії, Канади, Китаю та інших країн. Серед них – професор Єльського університету Френк Фабоцці, автор фінансових бестселерів «Управління інвестиціями», «Ринок облігацій: Аналіз і стратегія», «Фінансові інструменти» тощо. (Головний редактор журналу – професор Сергій Козьменко, проректор Української академії банківської справи Національного банку України. – Ред.).

Постає цілком логічне запитання: чому жодна установа НАНУ, жоден державний університет України не мають журналів із економіки (та з багатьох інших галузей науки), які б індексувалися Scopus? Відповідь однозначна. Керівники перелічених організацій не розглядають таке завдання як стратегічно важливе. Проте певна надія у цьому плані на ректорів вузів усе-таки є.

Надія, на жаль, невелика. Хіба до стратегії, якщо контракт із ректором укладається і, швидше за все, укладатиметься (див. проект закону України «Про вищу освіту» від 28.12.2011 р. №9655, внесений Кабінетом міністрів України) на термін до п'яти років.

Ось що пропонує цей законопроект:

«Керівник університету, академії, коледжу може безперервно перебувати на посаді не більш як два строки підряд...»

Вищий колегіальний орган громадського самоврядування обирає і рекомендує власнику (власникам) або уповноваженому ним (ними) органу (особі) кандидатури претендентів на посаду керівника університету, академії, коледжу, які набрали не менш як 30 відсотків голосів статутного складу

вищого колегіального органу громадського самоврядування вищого навчального закладу під час голосування...

Власник (власники) або уповноважений ним (ними) орган (особа) зобов'язаний (зобов'язані) призначити одну з рекомендованих кандидатур строком до п'яти років (для національного вищого навчального закладу – строком до семи років)».

Таким чином, маємо повністю керованого міністерським чиновником ректора, який турбується не про перспективи вузу, а про своє працевлаштування. А як же інакше, якщо МОНМСУ, цілком можливо, вибратиме з трьох претендентів (перший адміністративний важіль), контракт із ним укладуть на термін до п'яти років, що не виключає, наприклад, річного контракту (другий), і підряд він не може бути призначений на посаду більше двох разів (третій). За бажання вся стратегія ректора-реформатора може обмежитися горизонтом у кілька років.

Ось і залишається викладач сам на сам зі своєю науковою совістю та прагненням (сподіваюся) творити за гамбурзьким рахунком.

Джерело: http://gazeta.dt.ua/SCIENCE/naukoviy_val_chi_proval.html